

Matus János

Az integrációhoz vezető elméletek és utak újragondolása

A történelmi tanulság

Az Európai Unióval kapcsolatos viták közepette a tisztánlátást elősegítheti az európai történelem során felszínre került azon gondolatok felidézése, amelyek hozzájárultak az integráció folyamatához. A modern európai államok kapcsolataiból levont elméleti következtetések alátámasztják, hogy a mindenkori hatalmat gyakorló politikai csoportok céljaiban közös elem volt a biztonsághoz és jóléthez vezető utak keresése. A két cél eléréséhez alkalmazott stratégiák azonban gyakran keresztezték vagy kölcsönösen kioltották egymást. Ez törvényszerűen következett a nemzeti érdekek olyan felfogásából, amely figyelmen kívül hagyta a nemzetközi rendszer más szereplőinek érdekeit. Ez a felfogás a nemzeti érdekek érvényesítésében alkalmasabb eszköznek tartotta a katonai erőt, mint a diplomáciát. Az 1495 és 1945 közötti 450 év során az európai nagyhatalmak és szövetségeik részvételével vívott 114 háború alátámasztja a fegyveres erőszak alkalmazására irányuló erőteljes késztetést Európa történelmében.¹

A nemzetközi kapcsolatok versengő elméletei

A kor fő biztonságpolitikai doktrínája a hatalmi egyensúlyozás volt, amelyet Winston Churchill így jellemzett: „Négyszáz éven át Anglia külpolitikája arra irányult, hogy szembeálljon a kontinens legerősebb, legagresszívebb és legdominánsabb hatalmával. Mindig a nehezebb megoldást választottuk, a gyengébb hatalmakhoz csatlakoztunk, megszerveztük őket, és legyőztük a kontinens militarista zsarnokát,

¹ LEVY 1983: 88–91.

akárki volt az, és akármelyik nemzet élén állt.”² A hatalmi egyensúlyok politikájában fejeződik ki a nemzetközi kapcsolatok elmélete klasszikus politikai realista iskolájának alapvető tétele, amely az államok közötti kapcsolatok konfliktusos jellegét hangsúlyozza. Hans Morgenthau, az elmélet megalkotója ebből a tételből kiindulva határozta meg a hatalom folyamatos növelését az államok legfőbb céljaként.³

A hatalmi egyensúlyozással szemben a két világháború között kísérlet történt az államok békésebb kapcsolatait elősegítő és nemzetközi intézményekre épülő kollektív biztonsági rendszer gyakorlati és koncepcionális megalapozására. Az új megközelítés feltételezte, hogy az államok érdekei között kialakítható a harmónia, és ennek hatására a háború kiiktathatóvá válik a nemzetközi rendszerből. Ez a szándék fejeződött ki a Népszövetség létrehozásában. A két világháború közötti időszak nemzetközi eseményeinek elemzése arra készítette E. H. Carr brit történészt, hogy a politikai realizmus szemszögéből bírálja az érdekek harmóniája liberális ihletű elméletét. Szerinte a nemzetközi rendszerben mindig vannak olyan hatalmak, amelyek a *status quo* fenntartásában érdekeltek, mások viszont a megváltoztatásában. Ebben a tekintetben a világ nem egységes, legfeljebb abban alakulhat ki egyetértés az államok között, hogy a helyzet fenntartása vagy változtatása békés úton történjen.⁴

A háborúknak két szempontból is fontos szerepe volt az európai modern államrendszer formálásában. Egyrészt, egyes államok katonai erejükre támaszkodva, más államok rovására növelték területeiket, ezzel folyamatosan változtatták a kontinens hatalmi struktúráját. Másrészt, a háborúkhöz szükséges katonai erő létrehozása az állam szervezési képességeinek állandó javítását igényelte. Ördögi kör alakult ki: területszerezés céljából az állam késztetést érzett a háborúra, a háborús erőfeszítések igényelték a hatalmi képességek növelését, amely további háborús ambíciókat szült. A háborúk valódi okait számos tudományág képviselői kutatták és próbálták magyarázni. Hans Morgenthau, a klasszikus politikai realizmus elméletének megalapítója az emberi természetben rejlő okokhoz vezeti vissza a fegyveres erőszakra való hajlandóságot. Morgenthau szerint az ókori kínai és görög filozófusoknak az ember karakterére vonatkozó negatív jellemzése ma is érvényes.⁵ A neorealizmus vagy más néven strukturális realizmus megalapítója, Kenneth Waltz szerint a háborúk okai a nemzetközi rendszer struktúrájában találhatók. Mivel a rendszerben nincs az államok magatartását szabályozó hatóság (a szerző ezt anarchiának nevezi), a rendszer szereplői állandó bizonytalanságban érzik magukat, és katonai lépéseket tesznek biztonságuk erősítésére.

² ZIEGLER 1990: 203–204.

³ MORGENTHAU 1999: 246–249.

⁴ CARR 1964: 45–54.

⁵ MORGENTHAU 1999: 43–48.

Más államok ebben fenyegetést érzekelnek, és hasonló lépésekkel válaszolnak. Elindul a fegyverkezési verseny spirálja, amely az egész rendszert feszültté és egyre veszélyesebbé teszi. A neorealizmus ebben az anarchikus nemzetközi rendszerben látja a háború okait.⁶

A liberalizmus forrásai és változásai

Miközben az európai államok egyre pusztítóbb háborúkba sodródtak, a kor filozófusainak munkáiban megjelentek azok a gondolatok, amelyek az igazságosabb társadalom és a békésebb nemzetközi rendszer lehetőségét ígérték. A felvilágosodás korának politikai mozgalmái ösztönözték John Locke angol filozófust olyan komplex problémák vizsgálatára, mint az egyén, az állam és a társadalom kölcsönös viszonya. Fontos kiindulópont volt számára a másfél évszázaddal korábban, Luther Márton által elindított reformáció, amelynek egyik alap gondolata volt az egyén függetlensége a katolikus egyházi hierarchiától. Locke Luther tanaiból átvette a szabadság eszméjét, és az egyén és az állam viszonyára alkalmazta.⁷

A Locke nevével fémjelzett klasszikus liberalizmus nagy hatást gyakorolt a politika-elméletre, amely máig érvényes megállapításokat tartalmaz az emberről, a társadalomról, az államról és a gazdaságról. A klasszikus liberalizmus emberképe pozitív, az egyént változásra és fejlődésre képesnek tartja. Hangsúlyozza az egyén racionalitását, amely lehetővé teszi saját érdekei meghatározását, az öngondoskodást, és ezzel kombinálva azt a képességét, hogy egyetértésre jusson a társadalom többi tagjával. Locke szerint már az állam létrejötte előtt is létezett társadalom, amelyben az emberek élvezték természet adta jogaikat és a szabadságot. Az élethez és a szabadsághoz való jogot a társadalom elfogadta anélkül, hogy az állam kikényszerítette volna.⁸ Locke szerint az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való alapvető jogot az államnak is tisztelnie kell. A zsarnokság a hatalommal visszaélve veszélyezteti ezeket a jogokat, amelyek védelmének biztosítója a társadalmi szerződés. Locke szerint, amennyiben az állam megsérti az emberek alapvető jogait, a népnek joga van a lázadásra.⁹

A klasszikus liberalizmus alapvető hatást gyakorolt a közgazdasági elméletre. Adam Smith szabadpiac-elmélete ma is meghatározó szerepet játszik a gazdasági tevékenység szervezésében mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. A klasszikus közgazdaságtan az állam szerepét a társadalom védelmére és a jogrend fenntartására

⁶ WALTZ 1999: 49–59.

⁷ GILLESPIE 2017: 1–2.

⁸ Alan History Nerd 2020.

⁹ EBENSTEIN 1991: 230–237.

korlátozta, és ellenezte a gazdaságba való beavatkozást. Adam Smith a gazdaság mellett foglalkozott a társadalom és az erkölcs problémáival is. *Wealth of Nations* című könyvének megjelenése előtt csaknem két évtizeddel publikálta *The Theory of Moral Sentiments* című művét, amelyben felhívja a figyelmet az emberek közötti segítségnyújtás és kölcsönös tisztelet fontosságára. Véleménye szerint a jól működő piacgazdaság feltételezi a szolidaritás elvére épülő igazságos társadalmat.¹⁰

A jogállam a liberalizmus alapvető értékei közé tartozik. A jog és a politika kapcsolatával azonban már az ókori gondolkodók is foglalkoztak. Arisztotelész görög filozófus *Politika* című könyvében írja: „Aki tehát azt kívánja, hogy a törvény legyen a vezető, az szerintem azt kívánja, hogy egyedül az Isten és az ész kormányozzák az államot; aki pedig az embert kívánja vezetőül, az az állatot is hozzájuk veszi, mert a vágy ilyen, és az indulat megrontja még a kiváló férfiakat is, ha vezetők. Szóval a törvény olyan, mint a gerjedelem nélküli tiszta ész.”¹¹

A liberalizmus a jogállamiságot a politikai erkölcsi felfogás alapjának tekinti, amely meghatározza egy politikai közösség kormányzásának módjait. Legfontosabb követelménye, hogy a hatalmi pozícióban lévők korlátozott keretek között gyakorolják a hatalmat. A hatalomgyakorlást jól megalapozott közösségi normáknak, és nem önkényes módon kialakított saját preferenciáknak vagy ideológiáknak kell meghatározniuk. A törvénynek minden nagy hatalmú személy és intézmény felett állónak kell lennie, senki nem lehet a jog felett. A jogállam pontosabb értelmezéséhez szükséges segítségül hívní az angol terminológiát, amely a *rule of law*, jelentése „a jog uralma”. Ez a kifejezés tükrözi a liberális politikai jogfelfogás lényegét, amely szerint senki nem lehet a jog felett, a jog mindenkire egyformán vonatkozik, és a hatalom gyakorlása csak a jog keretei között lehetséges. A jogállamnak lehet egy másik angol megfelelője is, a *rule by law*, amelynek jelentése: „uralkodás a joggal.” Számos szakértő úgy véli, hogy az utóbbi fogalom mögötti tartalom lehetővé teszi a joggal való visszaélést, és ellentétes a liberális politikai erkölccsel. Az önkényes jogalkotás és -alkalmazás nemcsak a társadalomban okoz bizonytalanságot, hanem a gazdasági szereplők tervezését is megnehezíti, és károkat okoz a gazdaságban.¹²

A 19. század közepén az ipari forradalom hatására bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások következtében a klasszikus liberalizmus számos alaptétele felülvizsgálatra szorult. Az individualizmussal kapcsolatos szélsőséges felfogást felváltotta a „lehető legnagyobb jót a lehető legtöbb ember számára” koncepció. Az önerőre támaszkodás doktrínája helyébe lépett az a nézet, hogy az egyéneknek

¹⁰ BRUE 1994: 72.

¹¹ ARISZTOTELÉSZ 1969: 192.

¹² WALDRON 2016: 3–4.

szükségük van a társadalom támogatására tehetségük kibontakoztatásához. Megjelent a jóléti állam gondolata és vele együtt a gazdaságba történő aktívabb állami beavatkozás, amely John Maynard Keynes angol közgazdász munkásságában érhető tetten a legmarkánsabban. Új elemként jelent meg a nagyobb figyelem és érzékenység a különböző kisebbségi csoportok iránt. Ezek a változások az állam szerepének kibővítéséhez, az állampolgárok számára nyújtott támogatások növeléséhez és az állam nagyságának és társadalomban játszott szerepének erősödéséhez vezettek. A változások nyomán a klasszikus liberalizmus átalakult modern liberalizmussá. A liberalizmusnak ez a modernizált változata, amellyel kapcsolatban a szociális piacgazdaság és a beágyazott liberalizmus terminológiát egyaránt alkalmazták, határozta meg a modern ipari államok, így az európai integrációt elindító államok gazdaság- és társadalompolitikáját. A beágyazott liberalizmus lényegében kompromisszum volt, amelynek keretében a nemzeti kormányok elkötelezték magukat a liberális gazdasági elvek betartására a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban azzal a feltétellel, hogy a liberális világ gazdaság működésének kárvallottjait kompenzálják.¹³

A gazdasági növekedés lelassulása az 1970-es években változásokhoz vezetett mind a liberális gazdasági elméletben, mind a gazdaságpolitikákban. A közgazdasági elméletben már évtizedekkel korábban jelen voltak a modern liberalizmust bíráló nézetek. Friedrich Hayek 1944-ben publikált *Út a szabadsághoz* (*The Road to Serfdom*) című könyvében bírálja a gazdaságba történő állami beavatkozás gyakorlatát, és a gazdaság szereplőinek függetlensége mellett száll síkra.¹⁴ Ez visszatérést jelentett a klasszikus liberalizmus Smith által megfogalmazott szabadpiac-elméletéhez. Hayek közgazdasági nézetei egyre nagyobb hatást gyakoroltak az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban, ahol Margaret Thatcher és Ronald Reagan hatalomra jutása után a liberalizmus harmadik változata, a neoliberáliszmus vált a gazdaságpolitikát meghatározó koncepcióvá. A neoliberális politika a jóléti kiadások csökkentéséhez és az adórendszernek a leggazdagabb rétegek számára még kedvezőbbé tételéhez vezetett. A neoliberális elvek tömör összefoglalását tartalmazza az 1989-ben elfogadott washingtoni konszenzus, amely a gazdasági fejlődés feltételeit az állami tulajdon privatizációjában, az állami szabályozás csökkentésében és a nemzetközi kereskedelem előtt lévő akadályok lebontásában látta.¹⁵ A neoliberális gazdaságpolitika, párosulva a globalizáció intenzív szakaszával, a hiperglobalizációval, fokozta a jövedelmi és vagyoni különbségeket, és növelte a társadalmi feszültségeket világszerte.

¹³ GRIECO–IKENBERRY 2003: 222.

¹⁴ WAPSHOTT 2011: 169–202.

¹⁵ GRIECO–IKENBERRY 2003: 256.

Az integráció elméleti alapjai

A két pusztító világháború után számos elméleti és gyakorlati erőfeszítés történt annak érdekében, hogy Európa jövője más legyen, mint amilyen a múltja volt. Az európai államok viszonyának alakulására nagy hatást gyakorló egyik elmélet David Mitrany funkcionista elmélete volt. Mitrany javaslata szerint létre kellene hozni a nemzetközi intézményeknek és a nemzetek szabadságának valamiféle kombinációját. Tény, hogy az államok érdekei eltérőek, és a meglévő közös érdekek sem egyformán fontosak minden állam számára, ugyanakkor azonosítható az érdekek egy csoportja, amely lehetővé teszi a szorosabb együttműködést. Mitrany szerint az államok közötti együttműködés kialakításának legcélravezetőbb elsődleges módja az egyes funkcionális területek – mint például a gazdaság és a szolgáltatások – kapcsolatfelvétele alulról jövő kezdeményezés útján.¹⁶ A funkcionalisták feltételezték, hogy az együttműködés előrehaladásával a nacionalizmusok intenzitása és a szuverenítésre helyezett hangsúly, amely számos háború kiváltó oka volt a múltban, csökkenni fog.¹⁷

Karl Deutsch az államok közötti politikai közösségek kialakulását elemezte. A politikai közösség létezésének minimális feltételét a biztonsági közösség létrehozásában jelölte meg. Deutsch feltételezését alátámasztotta az a tény, hogy a NATO megelőzte az Európai Gazdasági Közösség megalakulását. A politikai közösség két változatát különböztette meg. Plurális politikai közösségnek nevezte a független nemzetállamokból álló közösséget. Az integráció végeredményeként létrejövő föderális államot pedig egyesített politikai közösségnek. Az egyesített politikai közösség létrejöttében Deutsch fontos szerepet tulajdonított a szociálpszichológiai tényezőknek. Véleménye szerint az államok polgárai közötti személyes kapcsolatokra és egymás kölcsönös megismerésére épülő szolidaritás és tisztelet lényeges eleme az integrációnak.¹⁸

A funkcionális gondolatait fejlesztette tovább Ernst Haas, a neofunkcionista elmélet megalapítója. Haas feltételezte, hogy a gazdasági, társadalmi és más területeken kialakult kapcsolatok továbbgyűrűző hatására az államok közötti együttműködés kiterjed és elmélyül. A neofunkcionista elmélet lényege az, hogy a politikai szint is bekapcsolódik, és intézmények közreműködésével ösztönzi az integráció folytatását. A folyamat során az államok mérlegelik, hogy szuverenitásuk egy részének feláldozását kompenzálják-e az integráció addig elért eredményei. A továbblépést

¹⁶ MITRANY 1999: 311–313.

¹⁷ ZERBE 2021.

¹⁸ PUCHALA 1999: 314–319.

ösztönző és az integráció lassítását vagy megállítását támogató államok közötti alku alakulása határozza meg a folyamat gyorsaságát.¹⁹

Robert Keohane és Joseph Nye, a nemzetközi kapcsolatok elmélete neoliberais iskolájának képviselői az integrációs intézmények működésének tanulmányozása nyomán vezették be a transzgovernmentalizmus fogalmát. Vizsgálatuk tárgya a nemzetközi intézményekben és a nemzeti kormányokban középszinten dolgozó munkatársak munkamódszere és felsőbb döntési szintekre gyakorolt hatása volt. Azokat a csoportokat vizsgálták, amelyek a legfelső döntési szintektől viszonylag függetlenül tevékenykedtek. Kutatási eredményeik szerint a különböző kormányok nemzetközi intézményekben dolgozó képviselői a közös munka során gyakran jutnak egyetértésre szakmai ügyekben. Amennyiben lehetőségük van saját kormányuk befolyásolására a közös szakmai álláspontból, ezzel jelentős mértékben hozzájárulhatnak a konszenzus kialakulásához az intézményben.²⁰

A kelet-európai rendszerváltások új lendületet adtak a biztonsággal kapcsolatos kutatásoknak. Elfogadottá vált a biztonság szélesebb felfogása, amely a katonai szektor mellett a politika, a gazdaság, a társadalom és a környezet szférájára is kiterjesztette az egzisztenciális fenyegetések elemzését. Ezzel egy időben a nemzetközi biztonság korábbi globális szintű tanulmányozása mellett megnőtt az érdeklődés a regionális szint iránt. A többnemzetiségű államok felbomlása és a belső rendszerváltások átalakították a regionális kapcsolatokat. Az új regionális dinamikák felhívták a figyelmet a regionális biztonság növekvő fontosságára. Barry Buzan és Ole Wæver, a koppenhágai iskola két kutatója megalkotta a regionális biztonsági komplexum fogalmát. Jelentése: az egymáshoz földrajzilag közel lévő államok szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, intenzívebb közöttük a kölcsönös függőség és a biztonsági ügyekben is hatnak egymásra. A regionális biztonsági komplexum tagjainak kapcsolatait jellemezheti barátság vagy ellenségesség. Az előbbi esetben biztonsági közösségről, az utóbbiban konfliktusformációról beszélhetünk. Buzan és Wæver megkülönböztet még egy harmadik formációt, a biztonsági rezsimet, amelyben az államközi kapcsolatokra nem jellemző sem a konfliktus, sem az intenzív együttműködés. A konfliktusok elkerülését és a stabilitást nemzetközi megállapodásokkal biztosítják. A biztonsági közösség jellemzője, hogy tagjai lemondtak a fegyveres erő alkalmazásáról az egymás közötti kapcsolatokban, és elkötelezték magukat a viták tárgyalásos rendezése mellett.²¹ Mind a liberális politikai ideológia, mind az integrációs elméletek szelleméből következik, hogy elfogadják és támogatják a békés úton történő változásokat. Az Európai Unióra

¹⁹ PUCHALA 1999: 320–326.

²⁰ KEOHANE–NYE 1974: 39–62.

²¹ BUZAN–WÆVER 2003: 41–57.

és a NATO-ra épülő biztonsági közösség is az évtizedek során végbement békés változások eredményeként érte el jelenlegi státuszát. Az együttműködés szintjét tekintve egyedülálló a többi régióval összehasonlítva. A globális nemzetközi rendszer többi régiójára vagy az alacsonyabb szintű együttműködési formák, vagy a konfliktusok és a háborúk jellemzőek. Az Európai Unió és a NATO közvetlen szomszédságában zajló orosz–ukrán háború próbára teszi az észak-atlanti biztonsági közösség szilárdságát. Ebben a helyzetben a tagállamoknak kezelniük kell azt a dilemmát, hogy a biztonság, a jólét és a szuverenitás elvei közül melyiket tekintik elsődlegesnek. A bölcs döntésekhez célszerű mérlegelni az évszázados tapasztalatokat, az elméleti következtetéseket és nem utolsósorban az olyan ókori bölcssek tanácsait, mint Arisztotelész.

Felhasznált irodalom

- Alan History Nerd [@AlanHistoryNerd] (2020): 1 Political Ideas Liberalism: The Basics. *YouTube*, 2020. április 13. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=B1e4IQNYoQQ>
- ARISZTOTELÉSZ (1969): *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest: Gondolat.
- BRUE, S. L. (1994): *The Evolution of Economic Thought*. New York: The Dryden Press.
- BUZAN, B. – WÆVER, O. (2003): *Regions and Powers*. New York: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
- CARR, E. H. (1939): *The Twenty Years' Crisis*. New York: Harper and Rab.
- EBENSTEIN, W. – EBENSTEIN, A. (1992): *Introduction to Political Thinkers*. Orlando: Harcourt Brace College.
- GILLESPIE, M. (2017): *Protestant Reformation's Continuing Impact on Our Lives 500 Years Later*. Online: <https://www.carolinajournal.com/wp-content/uploads/2017/11/michaelgillespiconluther103017.pdf>
- GRIECO, J. M. – IKENBERRY, J. G. (2003): *State Power + World Markets. The International Political Economy*. New York: W. W. Norton and Co.
- KEOHANE, R. O. – NYE, J. S. (1974): Transgovernmental Relations and International Organizations. *World Politics*, 27(1), 39–62. Online: <https://doi.org/10.2307/2009925>
- LEVY, J. S. (1983): *War in the Modern Great Power System*. Lexington, KY: The University Press of Kentucky.
- MITRANY, D. (1999): The Functionalist Alternative. In WILLIAMS, Ph. – GOLDSTEIN, D. – SHAFRITZ, J. (szerk.): *Classic Readings of International Relations*. London: Wadsworth Thomson Learning, 311–313.
- MORGENTHAU, H. J. (1999a): Six Principles of Political Realism. In WILLIAMS, Ph. – GOLDSTEIN, D. – SHAFRITZ, J. (szerk.): *Classic Readings of International Relations*. London: Wadsworth Thomson Learning, 43–48.
- MORGENTHAU, H. J. (1999b): The Balance of Power. In WILLIAMS, Ph. – GOLDSTEIN, D. – SHAFRITZ, J. (szerk.): *Classic Readings of International Relations*. London: Wadsworth Thomson Learning, 246–249.
- PUCHALA, D. J. (1999): The Integration Theorists and the Study of International Relations. In WILLIAMS, Ph. – GOLDSTEIN, D. – SHAFRITZ, J. (szerk.): *Classic Readings of International Relations*. London: Wadsworth Thomson Learning, 314–326.
- WALDRON, J. (2016): The Rule of Law. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2016. június 22. Online: <https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law>
- WALTZ, K. N. (1999): The Origins of War in Neorealist Theory. In WILLIAMS, Ph. – GOLDSTEIN, D. – SHAFRITZ, J. (szerk.): *Classic Readings of International Relations*. London: Wadsworth Thomson Learning, 49–59.
- ZERBE, N. [@NoahZerbe] (2021): Functionalism and the European Union. *YouTube*, 2020. szeptember 13. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=IgF2-RVuiAg>
- ZIEGLER, D. W. (1990): *War Peace and International Politics*. Glenview: Scott, Foresman and Co.